

Використана література

1. Андреев В.И. Саморазвитие менеджера / В.И. Андреев. – М. : Нар. образование, 1995. – С. 117-121.
2. Вудвок М. Раскрепощенный менеджер: Для руководителя-практика / пер. с англ.; М.Вудвок, Д. Френсис. – М. : Дело, 1991. – С. 7-28.
3. Зайверт Л. Ваше время – в Ваших руках (советы руководителям, как эффективно использовать рабочее время) / пер. с англ. Л. Зайверт. – М. : Экономика, 1991. – С. 7-40.
4. Карничев В.С. Самоменеджмент (введение в проблему) / В.С.Карничев // Проблемы теории и практики управления. – 1994. – № 3. – С. 103.
5. Колпаков В. Становление и развитие теории и практики самоменеджмента / В.Колпаков // Персонал. – 2002. – Т. 8. – С. 54-56.
6. Колпаков В. Самоменеджмент человека: стратегия и тактика / В. Колпаков // Персонал. – 2002. – № 10. – С. 56-61.
7. Колпаков В. Самоменеджмент человека / В. Колпаков // Персонал. – 2002. – №11. – С. 68-73.
8. Сулова И.М. Менеджмент в современной библиотеке : науч.-метод. пособ. / И.М. Сулова, В.В.Кармовский. – М. : Либерия, 2004. – 176 с.

УДК 316:028

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ
СОЦІОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ З ВИВЧЕННЯ ЧИТАННЯ В БІБЛІОТЕКАХ УКРАЇНИ

В.Ю.Вахнован

У статті розглядається аспект формування в бібліотеках України відомчої мережі соціологічної служби з вивчення читання.

Її створення дозволило організувати проведення соціологічних досліджень на основі регулярного збирання та аналізу статистико-соціологічної інформації про реальні читацькі потреби

Ключові слова: соціологічна служба з вивчення читання, структурна організація, соціологічні дослідження, читацькі потреби, оперативна соціологічна інформація

The overview in this article is devoted to the aspect of creation within Ukrainian libraries a department network of sociological service with the purpose of studying reader's preferences.

Its creation will allow to organize sociological researches basing on regular collection and analysis of statistical and sociological information about readers needs

9. Хомич И.И. Человек – живая система: Естественнo-науч. и философ. анализ / И.И. Хомич. – Минск : Беларусь, 1989.

10. Хроленко А.Т. Самоменеджмент: для тех, кому от 16-20 / А.Т. Хроленко. – М. : Экономика, 1996. – С. 7.

11. Швальбе Б. Личность, карьера, успех / пер. с нем.; Б. Швальбе, Х. Швальбе. – М. : Прогресс-Интер, 1993. – С. 11-15.

У середині 80-х рр. ХХ ст. відбулися кардинальні зміни в підходах до розуміння важливості вивчення реальних потреб читачів. Процеси демократизації та усвідомлення необхідності глобальних перетворень суспільного устрою України зумовили різку зміну читацьких потреб і значне зростання незадоволеного читацького попиту на літературу. Чітко окреслилася невідповідність накопиченого документно-інформаційного потенціалу бібліотек новим потребам читачів, визначився розрив між динамічно зростаючими читацькими запитами та реальними бібліотечними можливостями щодо забезпечення цих потреб. Бібліотечні послуги, що пропонувалися, базувалися на традиційних стереотипах в обслуговуванні та не встигали за динамікою читацьких запитів. Такий стан обумовив падіння престижу бібліотек в суспільстві. Результатом ситуації, що склалася, був відтік значної частини читацького контингенту з бібліотек [2, 4].

Виникла нагальна потреба якісного оновлення діяльності бібліотек, коригування цілей і функцій, визначення нових пріоритетів діяльності, які б враховували нові читацькі потреби [8]. Необхідно було змінити сам стиль роботи бібліотекарів, забезпечити комфортність користування бібліотекою та значно розширити спектр інформаційних послуг.

Найбільш значні дослідження проблем переорієнтації всієї бібліотечної галузі на реальні та науково прогнозовані потреби читачів здійснили українські та російські бібліотекознавці О.К.Александрова, А.С.Арзуханов, М.Д.Афанасьєв, Т.І. Богуш, І.А. Бутенко, А.Н. Ванєєв, М.Я. Дворкіна, Н.С.Карташов, І.К. Кирпичова, С.Д.Коллегаєва, А.Н.Макарова, Л.Г. Петрова, З.І. Савіна, В.Д. Стельмах, Ю.Н. Столяров, В.І. Студенкова, І.М. Фрумін, А.Н. Хропач та ін.

Важливою віхою на шляху переосмислення усталених стереотипів організації обслуговування читачів і створення дієвого механізму постійного вивчення читацьких запитів стало формування 1984 р. Галузевої соціологічної служби Міністерства культури РСФСР, що стимулювало формування аналогічних соціологічних служб у державних бібліотеках республік.

Значним імпульсом щодо активізації вивчення читацьких потреб стало створення 1985 р. Всесоюзного центру вивчення громадської думки та формування соціологічних служб регіонального рівня, в тому числі і в Україні. Характерною рисою в цей період стають постійні повідомлення засобів масової інформації про результати проведених опитувань населення [7].

Організаційні зміни в бібліотечній галузі визначив Наказ міністерства культури СРСР від 06.04.1986 р. "Про створення Соціологічної служби з вивчення читання в бібліотеках Міністерства культури СРСР". Наказ окреслив основні напрями діяльності Соціологічної служби, зокрема: дослідження змісту і структури попиту на літературу з різних галузей знань, проблемно-тематичним напрямом з урахуванням інтересів окремих груп читачів; аналіз ступеня використання конкретних книг мовами різних народів СРСР, їхньої читацької оцінки; наявність не використовуваної літератури, пробілів, диспропорцій у виданнях з окремих проблем, тем; підготовку рекомендацій з видання й перевидання книг для бібліотек, формування їхніх фондів.

Організаційна структура Соціологічної служби з вивчення читання складала ієрархічну піраміду: Головною організацією була визначена Державна бібліотека СРСР ім. В.І. Леніна, методичне керівництво забезпечувалося Соціологічними службами державних союзних республік. У додатках до цього наказу були подані Положення про Соціологічну службу з вивчення читання в бібліотеках системи Міністерства культури СРСР; списки республіканських (АРСР), крайових, обласних масових бібліотек, які визначені як базові для проведення досліджень [7].

У більшості державних бібліотек почалася

автономних республік, а також окремих обласних бібліотек РСФСР. У ході дискусії виявилися різні підходи до вирішення питань щодо створення й організації діяльності соціологічних служб, проте позитивним аспектом було те, що весь бібліотечний загал підтримав ідею створення соціологічних служб з вивчення читання [9].

Проте, були й винятки. Це пояснюється тим, що рівень розвитку дослідницьких підрозділів в державних бібліотеках був різний. У ході обміну досвідом виявилось, що в той час, коли одні лише починали усвідомлювати важливість соціологічних служб, інші – вже мали значний досвід організації їхньої діяльності. У декотрих державних бібліотеках давно вже були сформовані та функціонували окремі структурні підрозділи чи сектори у відділах науково-дослідної роботи. Вони офіційно не вважалися соціологічними службами, проте активно проводили соціологічні дослідження.

У більшості державних бібліотек Соціологічна служба з вивчення читання мала організаційну структуру у вигляді сектора при відділі науково-дослідної роботи. Виключенням стала державна бібліотека Вірменії, що мала у своїй структурі відділ Соціологічної служби зі штатом 5 співробітників [3].

Досить цікавими виявилися думки фахівців щодо формування Соціологічної служби в бібліотеках. У ході дискусій окреслилися різні підходи до структурної організації Соціологічної служби з вивчення читання державної бібліотеки. Думку про правомірність створення відділу Соціологічної служби поділяли лише декотрі директори державних бібліотек. Зокрема, директор державної бібліотеки Киргизстану стверджував, що Соціологічні служби повинні отримати структурну організацію у вигляді відділу, працівники якого повинні бути віднесені до наукових співробітників.

Досить оригінальну структурну організацію отримала Соціологічна служба з вивчення читання в Білорусії. Після відмови керівництва державної бібліотеки створити Соціологічну службу без додаткових штатних одиниць, вона була організована в структурі Держкомвидаву Білорусії з прямим підпорядкуванням базових бібліотек цьому відомству.

Проте, в цій структурній організації Соціологічна служба з вивчення читання отримала чітке спрямування на першочергове вивчення потреб споживачів книг, а не читачів бібліотеки, що виявилось не кращою структурною формою взаємодії двох відомств. Лише врахувавши отриманий негативний досвід, у державній бібліотеці Білорусії було створено сектор соціології при відділі науково-дослідної роботи [9].

В Україні робота зі створення Соціологічної служби з вивчення читання почалася лише 1988 р. Одним із найважливіших завдань, які вирішували фахівці Державної бібліотеки України, було чітке визначення структурної організації Соціологічної служби з вивчення читання та її функцій. В результаті спільних зусиль керівництва бібліотеки та співробітників науково-дослідного відділу було підготовлено та видано методичні рекомендації, які вміщували поради з питань організації конкретної роботи Соціологічної служби, методики проведення досліджень, зразки анкет і розширеного читацького формуляра, інструкції з обліку книг і читацьких запитів. Окремо було додано список рекомендованої літератури з проблеми [3].

У методичних рекомендаціях наголошувалося, що Соціологічна служба з вивчення читання – це діючий механізм для отримання оперативної соціологічної інформації та окрема модель дослідницької роботи в нових умовах. Вона спеціалізується на обмежених в часі й невеликих за обсягом вивченнях (експрес-дослідженнях) з найбільш актуальних для бібліотек проблем, працює на соціальні замовлення.

Здатність Соціологічної служби виявляти в практичній реальності сховані недоліки, які тривалий час знаходяться поза полем зору керівників бібліотек, спеціалістів, громадськості і подавати реальну інформацію для прийняття науково обґрунтованих управлінських рішень, зумовило їй роль посередника між бібліотекою та об'єктом соціологічного вивчення, передусім, сучасним читачем та його інформаційними потребами. Основними функціями Соціологічної служби з вивчення читання були визначені

наступні:

- одержання постійної оперативної соціологічної інформації про культурні потреби населення, динаміку читацьких запитів, нові явища і тенденції в читанні;

- здійснення активного впливу на видавничу політику і систему книгорозповсюдження;

- прогнозування тенденцій розвитку бібліотечної справи в республіці за допомогою вивчення читання [3].

Відповідно до визначених функцій, структурна організація Соціологічної служби з вивчення читання складала ієрархічну мережу соціологічних підрозділів у державних і обласних бібліотеках України. Відповідно до підготовленого Положення про Соціологічну службу з вивчення читання в бібліотеках системи Міністерства культури України, головною організацією було визначено Державну бібліотеку України (нині – Національна парламентська бібліотека України), яка повинна здійснювати загальнометодичну організаційно-керівництво роботою бібліотек-учасників служби, координувати їхню діяльність, готувати програми досліджень, проводити вивчення й узагальнення отриманих матеріалів, розробляти рекомендації з організації роботи соціологічних підрозділів.

Було визначено, що Державна республіканська бібліотека для юнацтва імені В.Василевської, Державна республіканська бібліотека для дітей, Державна історична бібліотека ведуть роботу, аналогічну Державній бібліотеці України, але відповідно до свого профілю.

Враховуючи традиційний поділ України на регіональні зони впливу, опорними центрами Соціологічної служби були визначені Одеська державна наукова бібліотека імені А.М.Горького – для південних областей, Харківська державна наукова бібліотека імені В.Г. Короленка – для східних областей, Державна бібліотека України – для центральних і західних областей.

Обласні бібліотеки – бази Соціологічної служби – повинні були брати участь у республіканських соціологічних дослідженнях, організовувати і проводити свої регіональні соціологічні вивчення, здійснювати збирання, первинну обробку й аналіз інформації,

надавати оброблені матеріали у свої опорні регіональні центри Соціологічної служби. Базові ЦБС – здійснювати збирання, первинну обробку соціологічної інформації й надавати її обласним бібліотекам.

Було визначено, що бібліотеки-учасники Соціологічної служби є базами союзного й республіканського рівня. До базових бібліотек союзного рівня віднесено дев'ять обласних універсальних наукових бібліотек, Центральна бібліотека ім. Л. Українки м. Києва, шість центральних районних і дитячих бібліотек, сорок вісім бібліотек-філій, у тому числі а філії ЦБС м. Києва. Базовими бібліотеками республіканського рівня визначено теж дев'ять обласних бібліотек, у тому числі для юнацтва і дітей, вісім центральних районних і міських бібліотек, вісім філій.

Значний науковий інтерес викликає запропонована структурна організація Соціологічної служби, яка складалася з трьох варіантів [3].

Перший варіант припускав виділення відокремленого структурного підрозділу з прямим підпорядкуванням дирекції бібліотеки. Ця організаційна структура забезпечувала безпосередньо ядро Соціологічної служби з вивчення читання. Збирання та узагальнення інформації покладалося на окремо призначених працівників із різних структурних підрозділів бібліотеки, які входили до складу Соціологічної служби.

Другий структурний варіант Соціологічної служби з вивчення читання – створення сектора Соціологічної служби при науково-дослідному відділі. Ця структурна організація зумовлювала чітке визначення прав сектора щодо проведення соціологічних досліджень із залученням до спільної роботи інших структурних підрозділів бібліотеки та бібліотечної мережі України.

Третій варіант можливої структури Соціологічної служби – формування постійно діючої робочої групи шляхом залучення працівників різних відділів для проведення разових соціологічних досліджень. Ця структурна організація була запропонована тим бібліотекам, які не ввійшли до складу базових та не мали фінансових і кадрових можливос-

тей для участі в соціологічних дослідженнях.

Необхідно зазначити, що базовим бібліотекам було виділено додатковий фонд заробітної платні для працівників соціологічних служб з вивчення читання.

Таким чином, запропоновані варіанти структурної організації Соціологічної служби давали можливість обрати оптимальний варіант для кожної обласної універсальної наукової бібліотеки на основі врахування специфіки регіону, обсягу необхідних соціологічних досліджень і наявності ресурсних можливостей.

Практика перших років функціонування соціологічних служб з вивчення читання підтвердила правильність альтернативного підходу до структурної організації служб. Найбільше поширення отримали сектори Соціологічної служби в складі науково-дослідних і науково-методичних відділів бібліотек.

У Державній бібліотеці України в структурі науково-дослідного відділу, який очолювала на той час З.І.Савіна, було реорганізовано сектор організації науково-дослідної роботи у сектор соціології читання, який повинен був виконувати функції центра відомчої Соціологічної служби. Завідувачем сектора було призначено Л.Г.Петрова, до складу сектора ввійшли два працівники відділу – В.І.Студенкова та Ю.А.Зборовський. Загальне керівництво (кураторство) цим напрямом діяльності покладалося на заступника директора з наукової роботи О.К.Александрову.

У Державній республіканській бібліотеці для дітей структурна організація Соціологічної служби з вивчення читання була реалізована у вигляді сектора соціології при науково-методичному відділі. У Державній республіканській бібліотеці для юнацтва імені В.Василевської – засновано відділ соціологічних досліджень.

У більшості обласних універсальних наукових бібліотеках України були створені сектори чи групи соціологічної служби в структурі науково-дослідних і науково-методичних відділів. У Дніпропетровській, Луганській та

Донецькій обласних універсальних наукових бібліотеках для проведення соціологічних досліджень були призначені головні бібліотекарі-соціологи при дирекції із працівників різних відділів, які прикріплювалися до робочих груп і забезпечували вивчення читацьких потреб. У Сумській обласній універсальній науковій бібліотеці – створено окремий відділ соціологічних досліджень.

Таким чином, початковий етап діяльності Соціологічної служби з вивчення читання дозволив провести апробацію різних структурних форм, та визначити найбільш оптимальні із них для організації досліджень на той час.

Ієрархічний підхід до побудови системи Соціологічної служби в бібліотеках України сприяв початку проведення регулярних соціологічних досліджень, серед яких вивчення популярних книг року й незадоволеного читацького попиту в Києві та регіонах, читацькі інтереси і запити на літературу різної тематики, читацькі потреби та стан їхнього задоволення, громадська думка про бібліотеку та її роль у суспільстві тощо [1; 4; 5; 6].

Створення відомчої мережі Соціологічної служби дозволило організувати систематичні дослідження тенденцій і пріоритетів читання в бібліотеках України, змін у структурі читачів і їхніх читацьких характеристик на основі регулярного збору й аналізу статистико-соціологічної інформації, проведення соціологічних опитувань, анкетувань, інтерв'ювань. Разом з тим, організація відомчої системи Соціологічної служби та налагодження її діяльності свідчить, що українська бібліотека перейшла до нового етапу розвитку: становлення як відкрита демократична соціальна інституція, що вивчає свої взаємодії з соціальним середовищем і чутливо реагує на його документно-інформаційні потреби.

Використана література

1. Александрова Е.К. От рекомендаций – к

- практическому результату / Е.К. Александрова, Л.Г. Петрова // Сов. библиотекосведение. – 1992. – № 3-4. – С. 50-52.
2. Афанасьев М.Д. Работа библиотек в оценке читателей / М.Д. Афанасьев, В.П. Родионов // Сов. библиотекосведение. – 1986. – № 3. – С. 36-44.
  3. Організація роботи соціологічної служби в обласних бібліотеках : метод. рекомендації // ДБ України. – К., 1989. – 38 с.
  4. Петрова Л.Г. У дзеркалі читацьких вимог / Л.Г. Петрова, В.І. Студенкова // Культура і життя. – 1992. – 6 черв.
  5. Петрова Л.Г. До питання про вивчення читацьких уподобань, найбільш читаних творів та незадоволеного попиту в державних бібліотеках України / Л.Г. Петрова // Сучасний читач і бібліотека : зб. наук. пр. / ДБУ. – К., 1991. – С. 29-35.
  6. Петрова Л.Г. Якою бути сучасній бібліотеці: Підсумки соціологічного вивчення / Л.Г. Петрова, В.І.Студенкова, Ю.А. Зборовський // Соціологічні дослідження в бібліотеках : інформ.-аналіт. бюл. / НПБ України. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 11-25.
  7. Социологические исследования в библиотеках : практическое пособие / И.Г.Васильев, М.Е.Име, Д.К. Равинский. – СПб. : "Профессия", 2002. – 176 с.
  8. Стельмах В.Д. Современные проблемы социологических исследований чтения / В.Д.Стельмах // Сов. библиотекосведение. – 1981. – № 3. – С. 27-40.
  9. Архівні матеріали Інформаційного центру з питань культури і мистецтв Національної парламентської бібліотеки України.

ІНФОРМОЛОГІЯ

УДК 021 : 004.738.5

ЗАКОНИ РАНГАНАТАНА ТА ІНТЕРНЕТ

В.О. Копанєва

Проведено аналіз "П'яти законів бібліотечної науки" Ш. Ранганатана для їхнього застосування в умовах стрімкого зростання обсягів електронних ресурсів. Розглянуто сучасну інтерпретацію цих законів для використання в Інтернеті як глобальній бібліотеці. Обґрунтовано необхідність розвитку нового напрямку діяльності українських бібліотек – збереження та використання мережевої інформації

Ключові слова: Інтернет, бібліотека, Ш. Ранганатан, інформаційні технології, мережеві ресурси, бібліотекознавство

The analysis of "Five laws of library science" Sh. Ranhanatana for their application in the rapid growth of electronic resources. Considered a modern interpretation of these laws to use the Internet as a global library. The need of new direction of Ukrainian libraries – the preservation and use of network information